

„Küzdöttem az anyaggal, hogy emészthetővé tegyem“

A történelmi hiátusok kutatója

A 36. Filmszemle Tényfeltáró Díját Páskándiné Sebők Anna: Erdély 1956 című dokumentumfilmje kapta. A gondolkodás luxusáról, a szívemarkoló naivitásról, a történelmi pontatlanságról, a hatalom „furmányosságáról“, a dokumentumfilm céljairól beszélgettünk az alkotóval.

- A film rendezője, riportere és narrátora is vagy: Melyik inkább?

- Hát filmes nem vagyok. De úgy hozta a sors, hogy ez már a negyedik film, amit készítettem. Nagyon hosszú ideje arról szól az életem, hogy mindig hiátusokat próbáltam helyre tenni, olyan dolgokat megoldani, amikről úgy éreztem, hogy vagy politikai okokból, vagy egyszerűen a felületesség miatt kihagytak a filmekből, könyvekből.

- Mik voltak a konkrét, személyes előzményei a film elkészítésének?

- 1974-es áttelepülésem után 8 - 9 évig tudományos kutató voltam az Akadémián. Ezt az ötrészes filmet nem lehetett volna megcsinálni, ha a kutatás módszerét, annak szakmai követelményeit nem ismerem. A Hamvas Intézetben férjem egy könyvét készítettük elő, aminek kapcsán szóba kerültek az erdélyi 56-os események, s azt tapasztaltam, hogy alig ismerik azokat, s amit ismernek az hézagoss, pontatlan. Bár természetemnél fogva kiegyensúlyozott vagyok, de - jóértelemben véve - indulatba jöttem, s akkor Hankiss Ágnes megkérdezte, hogy nem akarom-e ezt a témát feltárni. Gondolkodási időt kértem, mert éreztem, hogy ez nagy feladat, s nekem még rengeteg dolgom volt - és van - férjem, Páskándi Géza hagyatéka ügyében is. Elkezdtem körbejárni a kérdést. Könyvtárakba jártam, rengeteg anyagot átnéztem és teljesen elkeseredtem a végére, mert kiderült, hogy nagyon hiányos és téves adatok állnak csak rendelkezésre. Nem hanyagolható el az tény sem, hogy a férjem 6 évet töltött börtönben 1957 és 1963 között. Bár ő maximum csak fél mondatokban beszélt erről az időszakról, de óhatatlanul is ez benne volt az életünkben, a lelkiünkben. Így aztán ezek a dolgok arra vezettek, hogy elvállaltam a munkát. Ebből született egy interjúkötet - a Kolozsvári perek -, ahol a Bolyai pereket és a képzőművészek perét dolgoztam fel, aztán elvégeztem teljes kutatását az ermelléki Szabadságra Vágyó Ifjak Szervezetének, ami nagy anyag, hiszen ott 55 fiatal ítéltek el. Időközben az Intézet „összszugorodott“, így csak egy füzet jelent meg a témában. A hiányérzetem azonban továbbra sem szűnt meg, a téma nem jutott el a nagy nyilvánosság elé filmen, csak néhány '56-os portré készült, így belevágtam a film elkészítésébe. Hát, nem volt egyszerű.

- Kik segítették a film elkészítését?

- A Duna TV felvállalta a sugárzást, eszközöket adott, anyagilag beszállt a produkcióba. A Quality Pictures volt a gyártó. 42 órányi anyag készült, ami most már kutatás tárgyát is képezheti. Nagyon jó volt, hogy ünnepi műsorban adták le, majd ezt követően olyan időszakokban, amikor meg is tudják nézni az emberek. Az archiv filmek bemutatását a Magyar Történelmi Filmalapítvány pályázata tette lehetővé. Az egyéb költségeket az ORTT pályázatából biztosítottuk.

- Milyen tapasztalatokat szerezél a munka során?

- Nagyon fontos, hogy olyan emberekkel beszéltem, akik megélték ezeket az eseményeket. Az emlékezés azonban furcsa dolog. A történelmi helyzetek motiválhatják az interjúalanyt arra, hogy mit, hogyan mond, és mire, miként emlékezik. Hajlamos az ember felejtani. Egy dolog biztos: Nagyon sok embert akartak és sikerült is beszervezni azokban az években. Erdélyben sem, ahogy az egész szocialista

érfában, az egész blokkban nem maradtak „szent helyek“. Ez egy általános jelenség. A román titkosított levéltár anyagaiból világosan kiderül, hogy ki volt a tégla, ahogy ma mondanánk.

- Hogyan jut egy magyar kutató a román titkosított levéltár anyagaihoz?

- Én nem tudtam bejutni. Az pedig, hogy hogyan jutottam az anyagokhoz inkább ne kerüljön nyilvánosságra. De nincs benne semmi különös. Egyszerűen jóakarató történészek segítségével, akik biztak bennem és tudták, hogy az általuk kikért anyagok jó helyre kerülnek. Sok anyaghoz jutottam az egykori elítéltektől is. Romániában ugyanis felszabadították az irattárakat, s mindenki kivetheti a rá vonatkozó dokumentumokat, persze ez ott pénzbe kerül. Az összegyűlt anyagokat filmszalagok rögzítik, de bemutatni csak egy részét lehetett a filmben.

- Mennyire sikerült a felkutatott információk teljességét megmutatni?

- Nagyon nagy kilódás volt ez, mert rengeteg anyagot ki kellett hagyni. Először 3x1 órás filmre gondoltunk, aztán 3x1,5 órára, végül aztán 5x1 óra lett belőle, nem lehetett rövidebbre vágni.

- Mennyi időbe telt a pénz előteremtése, hisz ez szinte minden magyar produkció esetében döntő kérdés?

- Ugyanannyi időbe, mint a film maga. Majd két év. Úgy tudnám ezt érzékeltetni, hogy forgatás előtt több év a kutatás időszaka, összeáll a tényanyag. Aztán van egy diszponálási rész, például a 46 interjúalanyt percre pontosan be kellett osztani. Ez nem volt egyszerű, egyikük Sárospatakon, másikuk Temesváron, a harmadik Dicsőszentmártonban, a negyedik Kolozsváron élt, és így tovább. Hiszem, hogy Isten velem volt, mert ezt máshogy nem lehetett volna megcsinálni.

- Említetted, hogy alig volt használható anyagok a kutatás során. Gondoltál-e arra, hogy a nézőt valahogy az 56-hoz vezető úttal kapcsolatosan úgymond „képbe hozd“?

- Erről inkább az interjú végén szeretnék beszélni, mert a következő munkám ezzel kapcsolatos.

- Te vagy a riportere...

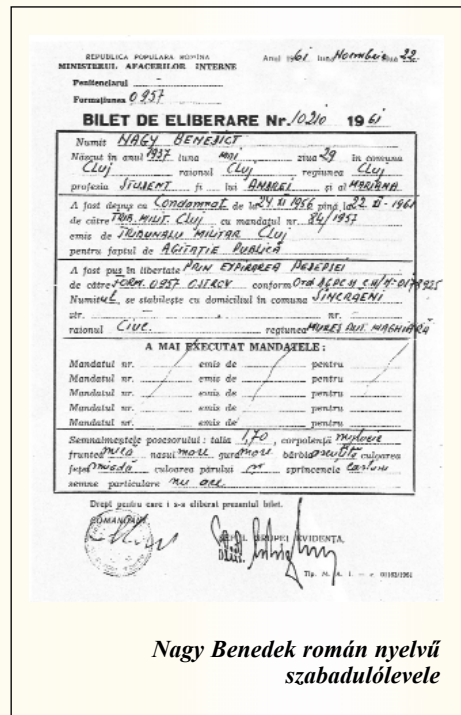
- Sok könyv jelent meg, amiket el is olvastam. Nem bántásból mondom, de java részük - akár visszaemlékezés, akár más - nem pontosított. Tehát olyan, amit a történész, a tudomány fel tudna használni az utókor számára, amik beazonosíthatóak lennének például a párt dokumentumokkal.

- Ez elég kiábrándító.

- Ez a dolog amúgy sem szívderítő, de van egy nagyon szomorú része. Ez pedig az, hogy egész Erdélyben sem egy porkolóbot, sem egy volt szekust nem tud az ember kamera elé állítani. Mindenki olyan tisztára mosódott az elmúlt évek alatt, hogy ott már bűnös nincs is. Ez egyszerűen vice. Borzongva gondolunk azokra az örültekre, akik tagadják a holokausztot. Miért tagadják? Mert meg nem történté akarják tenni. Hát itt is ez történt. A filmet perekre bontottam, mert azok fix dolgok. Hogy létezik az, hogy bár mindenki tudja, hogy a perek során rengeteg embert vertek agyon, börtönöztek be, végeztek ki, vagy kínoztak meg, s ezért senki a világon még nem felelt!

- Az ember egy „priszeltünteő állat“?

- Igen. Pontosan, ahogy Páskándi Géza mondta. Igazság szerint a probléma az, hogy a nagy bűnösöket kellett volna felelősségre vonni, de ezen a ponton már sajnos túllentünk. Az apró nyuszikkal ezek előtt nem érdemes foglalkozni, ez ostobaság. Egy vérbíróval sikerült beszélnem, aki nem állt kamera elé, egy szót sem engedett leírni, de a mai napig meg van arról győződve, hogy ő, mint katonai főbíró igazságos ítéleteket hozott ezekben a perekben.

Nagy Benedek román nyelvű szabadulólévele

- Magyarul beszélgettetek?

- Hát persze, hogy magyarul, hiszen székely-magyar. Ő adta a halálos ítéletet Abraham Árpád mártír katolikus papnak, annak a papnak, aki őt megkeresztelte, s akinél elsőáldozó volt. De volt iskolatársának és barátjának a 25 évre szóló ítéletet is ő adta át.

Semmi lelkiismeret furdalása sincs. Az ilyenekkel nem lehet mit kezdeni. De nem is az én dolgom. Ő az amnéziás mellett a másik típus, az, akinek meggyőződése, hogy neki azt kellett tennie, amit tett.

- Tendencia volt, hogy magyarokat biztak meg a magyarok feletti ítélkezéssel?

- Ez bonyolult kérdés. Azt azért tudni kell, hogy amikor az ottani „fényes szelek“ elindultak, minden jóra való ember, a lelke legmélyén azért bizott a baloldalbán, mert egy szörnyűséges háború után bennük látta az alternatívát. A tehetséges fiatalok közül többet - magyart, román, zsidót, németet - a hadseregbe és a rendőrség kötelékébe is bevontak. Egyetemet végezhetek, szóval bizonyos előnyök jártak ezzel. Így nyilván kialakult a katonai vezetésben és a bíróságokban belül is egy komoly magyar gárda. A hatalom furmányosságára itt jön, mert értelemszerűen sokkal egyszerűbb volt a legfelsőbb politikai vezetés szempontjából, ha magyarokkal ítéltetik el a magyarokat.

- A tárgyalások magyarul folytak a magyar vádlottak ügyében?

- Dehogya. A vallatások során is csak ritkán fordult elő. Az is a probléma, hogy rengeteg fiatal, úgy írta alá a jegyzőkönyveket, hogy fogalma sem volt arról, mit ír alá. Az ötvenes években még nagyon kevés magyar tudott románul. Kiváltképp a partiumi részekben és a Székelyföldön.

- *A perek mekkora időszakot ölelnek fel?*

- 1956-tól 1966-ig. 1966-ban van az utolsó per, amikor már a 209-es törvényt - az állam elleni szervezkedésről szóló törvényt még 1964-ben hatályon kívül helyezik. Ennek ellenére '56-ért, politikai okokból még elítélnék embereket.

- *Miként jutottál el az áldozatokhoz?*

- Kutatások kapcsán, de kaptam segítséget erdélyi megyékből is, aztán az egyes áldozatok beszéltek a társaikról, sokakat pedig személyesen is ismertem, hiszen férjem rabtársai voltak.

- *Aki a film bemutatóján ott volt láthatta az arcokon a megdöbbenést. Mint rendező kellett ezen dolgoznod, vagy maga az anyag ennyire megdöbbentő?*

- Az anyag még megdöbbentőbb. Az volt a küzdelem az anyaggal, hogy elfogadhatóvá, „emészthetővé” tegyem.

- *Milyen tettek miatt és milyen vádpontok alapján ítélték fölöttük?*

- A vádpontok felsőbb politikai döntés eredményei voltak. Ezek az ítéletek eleve el voltak döntve. Ezek a döntések a kelet - közép - európai és világpolitikai helyzetből is függték. Nem a bírók mondták meg, hogy kik, hány évet, vagy milyen ítéletet kapjanak, hanem a Központi Bizottság. Ez tény. A bírók csak végrehajtói voltak, a titkos megbeszéléseken, vagy határozatokban megjelenő döntéseknek.

- *Másként kérdezem. Mit tudott tenni egy 16-22 éves fiatal, amivel kivívta az állam, a párt haragját?*

- A kérdést ketté lehet választani. Vannak olyan pertípusok - tömegével - amiben fiatalok, amolyan apró szervezkedésért, például röplapok, memorandumok terjesztéséért, falírkákért kaptak 15-20 évet.

- *Miről szóltak ezek a falírkák?*

- Ki az oroszokkal, le a kommunistákkal. Ennyi. Ez volt a maximum. A leghíresebb per a Szoboszlai-per, ahol 57 embert ítélték el, de százával vittek kihallgatásra embereket, és Magyarpécskán nagyon sok családot tettek tönkre, mert agyonverték embereket stb. Itt 12 embert kivégeztek és egy fő életfogytiglant, a többiek pedig összesen 1200 évet kaptak. Ők valóban szervezkedtek. De nem voltak fegyverek, nem volt kidolgozott stratégiájuk.

- *Nem is volt mindennek valamiféle „nacionalista” felhangja?*

- Nem. Nem is fogalmaztak meg ilyen törekvéseket. Hacsak nem tekintjük felforgató nacionalizmusnak azt, hogy fiatalok 1956 november elsején - azaz halottak napján - kimentek kórkárával a temetőbe magyar költők sírjaihoz és gyertyát gyújtottak, majd elénekelték a Himnusz és imádkoztak „magyar testvéreikért”, akik épp harcoltak. De elszakadási törekvések nem jelentkeztek. Azt még el kell mondani, hogy akkoriban a magyarokat bozognak, azaz hazátlannak szólították. Nekem is feltették az egyetemen a kérdést: Bozgorita (hazátlanka), miért jársz román szakra?

- *Egy-egy per mennyi ideig tartott?*

- Attól függött, hogy milyen gyorsan tudták összeszedni az embereket. Több olyan per is volt, amiben fiatalok voltak a vádlottak - ilyen a Székely Ifjak Társasága, az Erdélyi Magyar Ifjak Szövetsége, a Szabadságra Vágyó Ifjak Szervezete - ilyenkor egy kicsit vártak. Néhány hónapot. Többet nem kellett várni, mert „jól” működött a rendszer. Volt egy megfigyelési időszak, aztán lecsaptak. Az azért biztos, hogy az 1958 előtti ítéletekben kevesebb évet szabtak ki, de ők szinte az egész büntetést leülték, mert csak 1963-64-ben kezdődik az amnesztiá. A Bólyai pereknél az volt a helyzet, hogy meg akarták szüntetni a Bólyai Tudományegyetemet, és a magyar középiskolák felszámolását is el akarták indítani. A csángó iskolákat 1959-re már megszüntették. Az egész küzdelem - amit Ceausescu „tökélyre” vitt - már Georgiu Dej alatt elindul, ez a küzdelem pedig az egységes nemzeti kommunista állam megteremtése.

Fontos elmondani, hogy nagyon sok román is kivégeztek, tehát nemcsak a magyarok szenvedtek, hanem a románok is. Ugyanakkor rengeteg szász és zsidó emberrel is ez történt. Náluk még külön anyagi vonzata is volt ennek. Sokan például megjöttek Auschwitzból, volt egy pár nyugodt évük, aztán elkezdték őket elvinni. Kit börtönbe, kit bányába. Ez is egy felkutatatlan téma. És ezt szeretném most feldolgozni.

- *A korabeli magyar politika miként reagált ezekre az eseményekre?*

Az alkotó az „ítéletek földjén”

- A magyar politika mindenről tudott. Azt tudni kell, hogy a határmenti részeket felvonulási területté változtatják át 1956-ban, mert Temesvár mellől indulnak el az első szovjet harcokcsik, egy egész hadosztály. Békéscsaba és Gyula környékén a forradalmárok felszedték a vasúti síneket, így a november 4-én induló újabb hadosztályoknak, már „lábon” kellett átjönniük. A későbbi perek során magyar katonatisztek is megjelentek, mert folyamatosan kapcsolatot akartak bizonyítani az erdélyi és a magyarországi forradalmárok között. Ez azonban nem igaz.

- *A legfelsőbb magyar pártvezetés milyen mértékben foglalkozott az ügyvel?*

- Olyan méregesek voltak a magyarországi forradalom miatt, hogy nem érdekelte őket a dolog. 1958 februárjában Kádár János egy hetet töltött Romániában rangos kísérettel. Marosvásárhelyen például Kállai Gyula kijelentette, hogy mindenki vegye tudomásul, hogy Magyarországnak nincs szüksége Erdélyre, mert elég nagy Magyarország és elég sok dolgozó van, és amúgyis együtt fogjuk építeni a szocializmust.

- *Van-e összefüggés a látogatás és az 1958 előtti és utáni perekben kiszabott ítéletek különbözősége között?*

- Dokumentumot ezzel kapcsolatban nem ismerek, de tény, hogy 1958-ban, az év közepén kezdődnek a kivégzések. S valóban szigorodnak az ítéletek. Akkor egy beszélgetés miatt, magyarkodásért 10-15 évet, fel nem jelentésért 9-10 évet adtak. A 25 évre szóló ítélet 1958 végétől már magától értetődő. Ezek kegyetlen dolgok.

- *Magukról a kegyetlenkedésekről, a kínzásokról, a verésekről a filmben nagyon kevés szó esik, inkább a pszichés tortúra jelenik meg benne.*

- A letartóztatások előtti pszichés nyomásról inkább a felnőttek esetében beszélnek, mert a fiatalok még szívbe markolóan gyanútlanok voltak. A felnőttek érezték, ha megfigyelés alatt álltak. Ma már nehéz megérteni, hogy mit jelent, ha valakit állandóan követnek. Én az

áttelepülésem után még évekig forgolódtam az utcán. Mondhatják, hogy az ember paranoiás. De ha üldözik, mit tegyen? Emiatt sokszor a letartóztatás már egyfajta megkönnyebbülés volt, de szerintem csak pillanatnyi megkönnyebbülés, mert ami utána következett a vallatások sorozatával, és annak különleges módszereivel - még kínai, távol-keleti vallatási módszereket is bevetettek - az szinte leírhatatlan. Ezek nem kerültek be a filmbe, mert egész egyszerűen elviselhetetlenek. A 46 riportalanyomból nem vertek mindenkit, de nem tudtam rájönni, hogy milyen logika alapján döntöttek az ilyen kérdésekről. Lehet, hogy nem is volt benne logika. A vallatósiztetektől függött sok esetben.

- *A korszak megismertetésén túl, mint rendezőnek mi volt a célod?*

- Az elsődleges ok - mint sok más munkámnál - a következő: Egy olyan ember, aki szereti a lelki szabadságot, a határok változásaitól függetlenül, szerintem egy dolgot tehet, azt, hogy összmagyarságban, történelmi magyarságban gondolkodik. Végül is az ember a kultúrában él, s nem a politikában. A politika meghatározza az életünk különböző helyzetét, de akkor lehetséges „egészségesen” megélni az életet, ha a kultúráját éli meg az ember. Ha az ember a kultúráját éli meg, akkor már nincs határ. Ha Dsida Jenőre, Szenci Molnár Albertre, vagy Érmihályfalvára gondolok, akkor nemcsak Erdély jut eszembe, hanem az, hogy mindez a magyar kultúra része. Egy nemzethez, egy kultúrához való tartozás kapcsán el kell vállalni a jót is, de a rosszat is. Ugyanez a helyzet a történelemmel. Nem lehet hitelesen beszélni 1956-ról, ha nem beszélünk az erdélyi eseményekről is, mert így kerek egész. Azt szeretném, hogy ezer emberből legalább egy megértse.

- *Nem gondold, hogy ezt a gondolatot a magyar irodalom és politikum, vagy a történetírás hosszú évszázadok óta többször is kifejtette már? Mi az oka annak, hogy ezt újra és újra el kell mondani?*

- A gondolkodás valahol luxus. Az embereknek kisebb gondjuk is nagyobb annál, hogy egyetemesen próbálják a dolgokat látni, a mindennapjaikkal vannak elfoglalva, s ez érthető is. S ez az értelmiségre is igaz. Természetesen tisztelet a kivételeknek, mert szigorúan egyénenként kell megítélni a dolgokat. Az magyarországi oktatás hiányosságait sem lehet említés nélkül hagyni. S talán ezért van az, hogy mindig újra és újra előről kell kezdeni. S most Páskándi Gézátn szeretném idézni: „Ha élne valahol, mondjuk egy tíz tagú nemzeti kisebbség, és bármikor lehetséges volna őket erőszakkal beolvasztani, üldözni és kiirtani, akkor maga a Globusz is megérett a pusztulásra. Mert ha tíz ember elpusztítására találunk erkölcsi tételt, érvet és enyhítő logikát, akkor a milliárdokéra is lelkünk. Akkor enyhítő körülményeink munkája olyan aknás területekké lesz alattunk, amelyen mi robbanunk föl. A felhalmozódott mentő és enyhítő körülményektől, erkölcsi egérutak vak labirintusától retteghet immár az ember hazáját, ez a Föld.”

- *Mit gondolsz a film visszahajáról?*

- Előhang volt inkább, mint visszhang. Több napilapban is részletesebben megjelentek a filmről hírek, de a rádióban, televízióban is helyet kapott. Számomra az volt a visszhang, hogy rengetegen felhívtak, s tudom, hogy sokan felvették videóra a filmet, szakemberek is. De nézettségi adatokat nem tudok mondani. Nem is gondolom, hogy ez a film olyan lenne, ami körül nagy felhájtást kell csinálni. Nem akarom megváltani a világot, azt állítólag már megváltották.

- *Mégis, nem hiányzik, hogy ha nem is a film, vagy a könyvek, de maga a téma erőteljesebben jelenjen meg a közbeszédben?*

- Nem ez a fontos. De azt azért el szeretném érni, hogy videón, DVD-n elérhető legyen a film, s eljusson történelemtanárok kezébe és Erdélybe. Akkor érem el, amit szeretnék, ha száz történelemtanárból kettő, legalább speckoll keretében foglalkozna a témával. *Nemec*